

kaikkiin esittämiinsä kysymyksiin; itse asiassa hänen työssään olisi ollut kahdenkin väitöskirjan ainekset. Käsittääkseni Winsan perimmäisenä tavoitteena on ollut huomion kiinnittäminen Tornion ja Jällivaaran murteen itäisten sana-ainesten runsauteen ja keskeisyyteen. Peräpohjalaismurteiden muotoutumishistoriaa käsittelevässä keskustelussa murteiden läntiset komponentit ovat Airilasta lähtien saaneet enemmän huomiota osakseen kuin itäiset. Winsan väitöskirjan ansiota on, ettei näiden murteiden monilähtöisyyttä voida tulevassa tutkimuksessa sivuuttaa.

HEIKKI PAUNONEN

Kaksi meän kielen sanakirjaa

MATTI KENTTÄ ja ERLING WANDE (toim.) *Meän kielen sanakirja. I: Tornionlaakson suomi – Suomen suomi – Ruotti. II: Ruotti – Tornionlaakson suomi.* Kaamos. Luulaja 1992. 241 s.

BIRGER WINSÅ *Jellivaaran suomen sanakirja. Osa I: Jellivaaransuomi – tornionlaakson-suomi. Osa II: Tornionlaaksonsuomen sanoja.* Kaamos förlaaki. Aapua 1992. 139 s.

Ensimmäinen tornionlaaksolaisen tekemä suomen kielen sana- ja oppikirja on Johan Waaran *Ruotsalais-Suomalainen Puhe-Oppiyssä Suomalainen ja Ruotsalainen Äänne- ja Muoto-oppi lyhennettynä*, joka ilmestyi Luulajassa v. 1889. Seuraavana vuonna Ruotsin Tornionlaaksoon perustettiin ensimmäiset täysin ruotsinkieliset valtionkoulut. Tornionlaakson tietoinen ruotsalaistaminen oli alkanut, ja sen vaikutuksesta Ruotsin tornionlaaksolaisten käsitys omasta äidinkielestään leimautui seuraavien sukupolvien aikana hyvin kielteiseksi.

Kesti lähes sata vuotta, ennen kuin käänne tapahtui. 1970-luvun lopulla Ruotsin

Tornionlaaksossakin havahduttiin etsimään omaa kulttuuri-identiteettiä ja omia kansallisia juuria. Suomen kieltä ei enää koettu ruotsin kielen uhkaksi tai kilpailijaksi, joka piti hävittää, vaan kouluopetuksessakin tavoitteeksi asetettiin kaksikielisen Tornionlaakson säilyttäminen. Sadassa vuodessa alkuaan lähes suomenkielinen Ruotsin Tornionlaakso oli kuitenkin ehtinyt vahvasti ruotsalaistua. Varsinkin suomen kirjakieli koettiin vieraaksi ja vaikeaksi oppia; sen varaan tornionlaaksolaisten kaksikielinen identiteetti ei voinut rakentua. Ennen muuta kouluopetuksen tarpeisiin mutta myös muun kulttuuritoiminnan välineeksi oli kehitettävä sellainen suomen kielen muoto, joka perustui Ruotsin Tornionlaakson omaan suomeen.

Näin syntyi *meän kieli* -liike, jonka aktiivisteja ovat olleet mm. Matti Kenttä, Erling Wande, Kalle Pekkari sekä Henning Johansson. Heistä Matti Kenttä on erikoistunut kouluissa käytettävän meänkielisen oppimateriaalin laatimiseen, Henning Johansson huolehtii meän kielen opettajien koulutuksesta Luulajassa, Kalle Pekkari toimii Meän Akateemin sihteerinä ja Erling Wande on tullut tunnetuksi meän kielen tutkijana. Kymmenessä vuodessa heidän työnsä on kantaanut näkyvää hedelmää monella saralla. On myös perustettu yhdistys *Met tornionlaaksolaiset* meän kielen asiaa ajamaan. Merkittäväntä on kuitenkin ihmisten omassa suhtautumisessa tapahtunut muutos. Vaikka Ruotsin Tornionlaaksossa on yhä niitäkin, jotka eivät pidä suomen kieltä juurikaan arvossa, suurin osa ihmisistä on muuttanut kantaansa. Erling Wande kirjoittaakin Meän kielen sanakirjan esipuheessa:

»Ette (= että) tämä sanakirja on saatettu antaa ulos tornionlaaksolaisten oman järjestyksen kautta oon suureksi osaksi seuraus tästä uudesta, pusitiivisemasta käsityksestä omasta kielestä ja taustasta. Tornionlaaksolainen kaksikielisyys ja bikyltlyralismi ei enää ole leimaava puute vain persoonallinen ja yhteiskunnallinen resyrsi.»

Sanakirjatyön tavoitteita ja toimitusperiaatteita on käsitelty 1980-luvun alkuvuosina eri yhteyksissä. Vuoden 1984 kokouk-

sessä sanakirjalle esitettiin kaksi toivomusta: »ette siiheen pitäsi ottaa sanoja jotka kuvvaisit vanhaata tornionlaaksolaista kulttuuria, siis sana-aaretta joka oon katoamassa, ja ette ueman aijan sanastossa pitäis välttää ruottalaisia lainasanoja». Myös sanakirjan kohderyhmiä on mietitty; se on tarkoitettu erityisesti »Tornionlaakson koulutten opettajille ja koululaisile kotikielenopetuksessa ja muussa opetuksessa, tornionlaaksolaisele yleisölle ja muile kiinnostuneile Tornionlaaksossa ja sen ulkopuolela, jotka halvavat oppia kielen, kehittää sitä etheenpäin elikkä uuesti aktiveerata entistä, latenttiä kielitaitoa». Lisäksi sanakirjan tekijät toivovat, että sanakirja vahvistaisi tornionlaaksolaisten yhteenkuuluvuuden tunnetta molemmin puolin rajaa.

Näistä syistä Meän kielen sanakirja on kolmikielinen. Ensimmäisessä osassa on hakusanana Tornionlaakson suomen sana, jolle on esitetty vastineet Suomen suomesta ja ruotsista. Toisessa, käänteisessä osassa on lähtökielenä ruotsi; ruotsalaisille hakusanoille on kuitenkin annettu vain Tornionlaakson suomen vastineet. Kaikkiaan kummassakin osassa on noin 10 000 hakusanaa.

Sanakirjan aineisto on koottu useista lähteistä. Suuri osa sanoista on poimittu Tornionlaakson suomeksi kirjoitetuista julkaisuista, joita varsinkin viimeisten kymmenen vuoden aikana on ilmestynyt lukuisia. Tuotteliaimpia meänkielisiä kirjailijoita on ollut Bengt Pohjanen, joka on myös toiminut kääntäjänä: hänen meän kielelle kääntämänsä Markuksen evankeliumi »Tule Leevi fölhjyyn» niin ikään kuuluu sanastettujen teosten joukkoon. Sanastoa on poimittu myös nauhoista; lisäksi lähteenä ovat olleet sanakirjan toimittajien ja avustajien laatimat sanaluettelot. Sanakirjan kattavuuden takaamiseksi on apuna käytetty myös suomen ja ruotsin kielestä laadittuja frekvenssisanastoja. Sanakirjatyö suorastaan aloitettiin siten, että Pauli Saukkosen johdolla laaditun Suomen kielen taajuussanaston 2 500 tavallisinta sanaa käännettiin meän kielelle. Tämän jälkeen näin syntyneitä sanastoa verrattiin vielä Sture Allénin ruotsin kielen

taajuussanastoon.

Aineiston keruutapa on jättänyt jälkensä myös itse sanakirjaan. Vaikka sanakirjasta on karsittu muutamia satoja taajuussanastoihin perustuvia sanoja, mukaan on tullut melko runsaasti sellaisia suomen yleiskielen sanoja, jotka äänteellisestä mukauttamisesta huolimatta eivät kuulu Tornionlaakson suomeen. Perin vierailta vaikuttavat esim. sellaiset sanat kuin *alote*, *hätäapukomitea*, *kiivenäisaine*, *kotimainen*, *lämpöaalto*, *pistin-taistelu*, *suotusa*, *tiete*, *taite* ja *toimenpite*. Tämänkaltaisten sanojen mukaan ottamista voi tosin perustella sillä, että tavoitteena on ollut pyrkiä myös rikastamaan meän kieltä siitä puuttuvilla uudissanoilla ja lainoilla suomen yleiskielestä. Kannattaisi kuitenkin miettiä, olisiko tarjolla muitakin keinoja kuin suomen yleiskielestä mekaanisesti mukautettujen sanojen istuttaminen meän kieleen.

Samoin sanakirjaan on otettu runsaahkosti sellaisia suomen yleiskielen sanoja, joilla Tornionlaakson suomessa on omat vastineet; tosin meänkielisetkin vastineet on useimmiten mainittu sanakirjassa. Tällaisia sanoja ovat esim. *nainen* (Tornionlaakson suomessa *vaimo*), *lautanen* (Tornionl. suom. *talterikki*), *lääkäri* (Tornionl. suom. *tohturi*), *auto* (Tornionl. suom. *piili* tai *biili*) *jääkaappi* (Torniol. suom. *tsyylä*), *pakastin* (Tornionl. suom. *fryysi*). Kaikin tapauksin ei Tornionlaakson suomen vastinetta kuitenkaan ole mainittu. Sanakirjassa on esim. sana *vihanes* mutta ei *gröönsaakkia*. Joissakin tapauksissa Tornionlaakson suomen sanoille on puolestaan annettu yleiskielinen merkitys meänkielisen merkityksen rinnalla tai sijasta. Esim. *nuorukainen* tarkoittaa Tornionlaakson suomessa vain 'hiehoa'; 'nuorukaisen' merkityksessä sitä ei käytetä. Suorastaan harhaanjohtava merkitys on annettu sanalle *omatunto*: sanakirjan mukaan Tornionlaakson suomessa *omatunto* merkitsee samaa kuin suomen yleiskielessäkin; ruotsinkielisenä vastineena on 'samvete'. Tornionlaakson suomessa *omatunto* tarkoittaa kuitenkin 'itsetuntoa, omanarvontuntoa', joka on kokonaan eri asia.

Jos suomen yleiskielen osuus kuoritaan

pois, sanakirjasta paljastuu meän kielen varsinainen olemus. Jäljelle jää ennen muuta Tornionlaakson entiseen elämään liittyviä vanhoja murre sanoja sekä eriaikaisia ruotsalaisia lainasanoja, mutta mukana on jopa myöhäisiä slangi-ilmauksia. Vanhat murreilmaukset ovat pitkälti samoja kuin Suomen puoleisessakin Tornionlaaksossa. Ruotsin puolella monet arkaismit ovat kuitenkin pitäneet paremmin puolensa, koska yleiskielen tasoittava vaikutus ei niihin ole juuri yltänyt. Suorastaan raamatulliseen kieleen viittaavat esim. 'ukkosta' tarkoittavat sanat *pitkänen* ja *herran voima*. Vanha yleiskielestä jo kadonnut *virka*-sanon alkuperäinen merkitys näkyy esim. sanoissa *virakkoira* 'metsästyskoira' ja *virkaa* 'pyyntimaa'. Tämän kaltaista arkaistista sanastoa sanakirjassa olisi kernaasti saanut olla runsaammin; onhan sanakirjatyön tavoitteisiinkin kirjattu vanhaa tornionlaaksolaista kulttuuria kuvaavan sanaston tallentaminen. Jos sanakirjaa jossain vaiheessa täydennetään, kannattaisi myös Suomen murteiden sanakirjan kokoelmia käyttää lähteenä.

Ruotsalaisia lainoja sanakirjaan on otettu vain valikoiden, varsinkin uusia lainasanoja on tietoisesti karsittu. Vakiintuneita lainoja on kuitenkin runsaasti, osa muistakin suomen murteista tuttuja, esim. *avisuuni* 'huutokauppa', *fröökinä*, *fröökynä* 'neiti', *fulmahti* 'valtakirja', *hantuuki* 'pyyhe' jne. Osa vakiintuneista lainoista tavattaneen kuitenkin vain meän kielessä, esim. *aavtaali* 'työsopimus', *anmäälata* 'ilmoittaa', *anpyytti* 'tarjous', *förhööri* 'kuulustelu', *möötti* 'kokous', *siukkapansuuni* 'sairaseläke', *öövinki* 'harjoitus'. Tällaisten ruotsista mukautettujen sanojen määrä on viime vuosikymmeninä meän kielessä suuresti lisääntynyt; samalla tämä seikka on ollut omiaan etäännyttämään meän kieltä siitä suomesta, jota Suomessa puhutaan. Nuorinta sanastokerrostumaa edustavat meän kielessä slangisanat; niitäkin sanakirjassa on yllättävän runsaasti, esim. *folkka* 'Volkswagen-auto; työväentalo', (*tulli*)*hurttu* 'tullimies', *kopera* 'osuuskauppa', *löikkö* 'luutnantti', *patsarit* 'uimahousut', *pollari* 'poliisi', *öölata* 'juoda olutta'.

Meän kielen sanakirjan laatijat ovat joutuneet ratkaisemaan monia kirjakielen luomiseen liittyviä kysymyksiä. Niistä vaikeimpia on ollut suhtautuminen erilaisiin äänne- ja muotovariantteihin. Vaikka Tornionlaakson suomi on suhteellisen yhtenäinen kielimuoto, siinä esiintyy vanhaa murrepohjaista vaihtelua. Lisäksi varsinkin uusien ruotsalaisten lainojen ääntäminen vaihtelee suuresti puhujien kaksikielisyyssasteen mukaan (esim. *piili* tai *biili* 'auto'). Sanakirjaan ei eri sanojen äänne- ja muotovariantteja ole kovinkaan runsaasti otettu mukaan. Tavoitteena on ollut eräänlaisen yleis-tornionlaaksolaisen normin luominen. Toisaalta tekijät ovat maininneet, ettei tarkoituksena ole ollut määrätä, »kunka joku asia sanothaan eli pittää sanoa Tornionlaakson suomeksi». Kysymys tornionlaaksolaisesta normistosta on kuitenkin nostettu esiin, ja voi ennustaa, että se tulee ennen pitkää aiheuttamaan enemmänkin keskustelua.

Meän kielen sanakirja on saanut tuoreeltaan täydennykseksi Birger Winsan julkaiseman Jellivaaran suomen sanakirjan. Winsan sanakirja on muotoutunut hänen väitöskirjatyönsä ohessa. Yhtenä hänen tutkimustavoitteenaan oli selvittää Jällivaaran suomen ja Tornionlaakson suomen sanastoeroja. Sitä varten hän poimi laajasta Jällivaaran suomea edustavasta nauha-aineistosta n. 4 000 – 5 000 sanaa käsittävän luettelon, jota hän myöhemmin vertasi Tornion jokivarren murteeseen. Tämä sanaluettelo on Jellivaaran sanakirjan runkona. Mukana on lisäksi joukko Tornionlaakson suomea edustavia sanoja, jotka ovat peräisin lähinnä Pajalan Kainulasjärveltä. Meän kielen sanakirjaan verrattuna Jellivaaran suomen sanakirja sisältää suppeudestaan huolimatta selvästi enemmän fraseologiaa, mikä osaltaan lisää sen käyttökelpoisuutta. Jellivaaran suomen sanakirjassa on lisäksi runsaasti sellaista vanhaan maalaisyhteisöön liittyvää sanastoa, jota Meän kielen sanakirjasta jää osin kaipaamaan. Toivottavaa olisi, että Meän kielen sanakirjaa jossain vaiheessa täydennettäisiin myös näiltä osin.

Meän kielen sanakirja ja Jellivaaran suomen sanakirja avaavat yhdessä vielä uuden

Kirjallisuutta

näkökulman pohjoisimpien alueiden suomalaissanaston tallennukseen ja tutkimukseen. Kannattaisi harkita, olisiko jossain vaiheessa mahdollista saada aikaan sellainen sanakirja, jossa koko vanhojen peräpohjalaismurteiden alue olisi edusteilla. Ruotsin Länsipohjan ja suomen peräpohjalaismurteiden lisäksi sanakirjaan tulisivat mukaan myös Norjassa puhuttavat kveenimurteet. Tällainen sanakirja auttaisi näkemään, missä määrin vanha yhteinen perintö on näissä kolmessa eri maassa puhuttavissa suomalaismurteissa säilynyt, missä määrin ne ovat viimeisten vuosisatojen aikana eriytyneet. Tällainen sanakirja auttaisi myös vastaamaan siihen, onko meidän puhuttava erillisestä meän kielestä, samoin kuin kveenien kielestä, vai ovatko ne yhä yhden ja saman suomen kielen murteita.

HEIKKI PAUNONEN

Keskipojalaismurteiden äännehistoriaa

PAAVO SUIHKONEN *Klusiilien vaihtelusuhteet Kala- ja Lestijokilaakson murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 577. Helsinki 1992. 356 s.

Fil. lis. Paavo Suihkosen tutkimuskohteenä ovat olleet jo runsaan kahdenkymmenenviiden vuoden ajan keskipojalaiset murteet. Nämä varsin kirjavat törmäysmurteet ovat tähän saakka olleet yksi heikoimmin tutkituista murteistamme. Alueen rannikkopitäjien murteista on jonkin verran tietoja vuonna 1892 painetussa Yrjö Wichmannin 24-sivuisessa tutkielmassa *Muutamia äänneopillisia havainnoita Lestijoen murteesta*. Ylempää Kalajokivarresta on Kustaa Vilkun 50-sivuinen laudaturtutkielma *Nivalan murteen äänneoppia* vuodelta 1928. Vilkuna myös sanasti Nivalassa

vuosina 1924–1926. Vihdoin 1970-luvun alussa havahduttiin Suomen murteiden sana-arkistossa lähettämään Kalajoelle ja Himangalle ammattisanastaja, maisteri Raimo Jussila. Kuitenkin vasta lisen-siaatti Suihkosen pitkäaikainen, perusteellinen ja tunnollinen kenttätyö nauhoittajana, sanastajana ja muoto-opin kerääjänä on tuottanut sen suomalaiselle dialektologialle varsin tervetulleeseen uuden tiedon, joka väitöskirjaan on tallennettu näiden kahden jokivarren murteista rannikolta jokilatvoille saakka.

Työssä vyörytetty materiaali on siis varsin runsas, ja tekijän murteentunte-musta ei käy epäileminen. Myös kaikki ajateltavissa olevat arkistolähteet ja vanhan kirjasuomen tekstit on hyödynnetty. Murre-esimerkit on kirjainnettu ehkä turhan tarkasti. Kun esimerkkimateriaali on sisennetty ja pienennetty 10 pisteen kokoon, saattaa lukija kaivata suurennuslasia. Diakriittisten merkkien runsas viljely on kirjoitus- ja korjauslukuvaiheessa ollut epäilemättä työläs tehtävä, eikä pieniltä kauneusvirheiltä olekaan välttytty. Kun suurennuslasin läpi tarkkailee tekstiä, voi havaita, että esim. loppu-*n:n* paikalla runsaasti viljelty na-saalivokaali (vaikkapa *q*) on selvästi irrallaan sanan lopusta; samoin muut grafeemien alla käytetyt tarkkeet näyttävät pidentävän väliä seuraavaan grafeemiin. Tarkkaan selostettu ja toteutettu karkeistussysteemi tuskin olisi vähentänyt materiaalin käyttöarvoa. — Kaikesta huolimatta tekijää on onniteltava huolellisesta korjausluvusta: virheitä on tekstin laatuun nähden todella vähän.

Keskipojalaiset murteet on ainakin Kettusen *Suomen murteet* -teoksesta (v. 1930) lähtien totuttu jakamaan kolmeen ryhmään: 1) Vetelinjoen, 2) Lestijoen ja 3) Kalajoen–Pyhäjoen ryhmään. Tekijä on murtanut nyt tämän jaon ja ottanut käsiteltäväkseen Kalajokilaakson ja Lestijokilaakson pitäjien kielen, yhteisnimitä Kala- ja Lestijokilaakson murteet, sekä näiden jokilatvojen murteet, jotka Kettunen on kartastossaan erottanut